

Nem tilos a kereszt!

Aki a magyar református énekeskönyvet,¹ gyülekezeti éneklést, illetve egyházzene² gyanútlan külső szemlélőként (hallgatóként) kezdi el figyelni, annak nagyon hamar az a benyomása

támadhat, hogy a reformátusok, talán az ellenreformáció-korabeli átkos tilalmak folyományaképpen, ma is meg vannak fosztva a kereszt-szimbólum használatának lehetőségétől, és pedig nem csak a szakrális épületeken és a liturgikus tárgyakon, hanem az éneklésben is. Közismert, évszázados, a nagy mesterek kompozícióiból sokszorosán a fülünkbe ivódott dallamok jelentkeznek itt, néha egész abszurd módon, a sorzárlatok utolsó előtti hangján esedékes, obligát módosítójel nélkül,³ máskor meg talán kevésbé közismert, de adott körben, esetleg éppen Magyarországon fontossá vált dallamok „csupa-fehér-billentyűs”, ó-modális változatát vagyunk kénytelenek elkönyvelni.⁴

A 20. századi magyar református egyházzene „nagy öregje”, Gárdonyi Zoltán, már 1944-ben, vagyis hosszú évekkel az énekeskönyv megjelenése előtt cikket írt erről a témáról.⁵ Johannes de Murisre, Franchinus Gafuriusra és Nicola Vicentinóra, tehát a 14-15-16. század egy-egy nagytekintélyű zeneelmélettudósára hivatkozva leszögezte, hogy a zsoltárokban „a régi kótaképet ki kell egészíteni azokkal a hangfelemelésekkel, amikre az idézett zeneelméleti írók utalnak, s amiket a szájhagyomány is követ.” Cikkének második részében Gárdonyi az ilyen, stiláris szempontból kötelezőnek mondható kiegészítéseket határolja el a zsoltáreneklési szájhagyományban jelentkező szövegromlásoktól.

Erre a véleményre az énekeskönyv megjelenése, majd még inkább 1964, az énekeskönyv hivatalos véglegesítése után⁶ az eretnokség bélyege került. A Református Korálkönyv Előszavában Gárdonyi ugyan még egyszer felhívta a figyelmet arra, hogy „a zsoltárdallamok egy része már egyszólamú mivoltában is szinte követeli a subsemitoniumot”, és hogy a korálkönyv letétei, bravúros módon, úgy vannak megszerkesztve, hogy „itt és más hasonló helyeken subsemitoniumos zárlatú dallammal is játszhatók legyenek”⁷, a későbbiekben

Karasszon Dezső a debrecen-nagyerdei református templom orgonistája, a Református Egyházzene Munkaközösségének elnöke, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola debreceni tagozatának tanára.

1 Első kiadása: Budapest 1948.

2 Lásd például: *Magyar zsoltárok*. Budapest 1979.

3 Például Luther Márton nevezetes Miatyánk-parafraízisának („Vater unser im Himmelreich”) dallama a református énekeskönyvben, 483. sz.

4 Kodály Zoltán 1943-ban keletkezett kórusművének köszönhetően ilyen például a 121. genfi zsoltár.

5 Dr. Gárdonyi Zoltán: „Zsoltáreneklésünk margójára”, *Zeneközlöny* 1944. 65. skk.

6 „A Próbaénekeskönyv kötelező használatának elrendelése”, *Református Egyház* XVI (1964) 103.

7 *Református Korálkönyv*, Budapest 1959. IV.

azonban elhallgatott, nyilván azért, mert nem látott esélyt arra, hogy a hivatalos zsinati állásfoglalás által „becementezett”⁸ zsoldár-ügyön bármit is előremozdíthatna.⁹ Így azután a „perújrafelvételre” már csak jóval az ő halála után, 1992-93-ban kerülhetett sor.¹⁰

A vitában úgyszólván kizárólag csak a genfi zsoldárok éneklésével kapcsolatosan röpködtek és röpködnek a „pro és contra” érvek, pedig világos, hogy a kérdés relevanciája a 16. század egész énektermésére kiterjed,¹¹ sőt magyar zenetörténeti vonatkozásai is vannak.¹² Próbáljuk meg most, egyelőre mégis a szűkebb körben maradva, a genfi zsoldárokra vonatkozó zenetörténeti ismereteket ujjhegyre szedni:

1) A 16. század közepén a genfi református liturgiában Kálvin elképzeléseinek megfelelően csak egyféle zene jelenhetett meg: a gyülekezet unisono zsoldáréneke. Így azután természetesen a népénekeskönyvek kottaképét mutatja, vagyis egyszólamú dallamokat tartalmaz a genfi zsoldárkönyv ősforrása is.¹³ Ez az egyszólamúság azonban nem említhető egy napon a gregorián egyszólamúsággal, és pedig nemcsak a dallamalakok jellegzetes ritmizáltsága miatt. A Kálvin megbízásából munkálkodó zeneszerzők zenei anyanyelvét a korabeli vokális polifónia határozta meg, amint ez például Loys Bourgeois esetében teljes részletességgel dokumentálható.¹⁴ Nem csoda hát, ha a dallamok bőségesen merítenek a 16. századi többszólamúság formulakincséből, különösen szinkópált diszkant-klauzula formáját mutató sorzárlatoknál. Az ilyen helyek zenei mondanivalója voltaképpen csak a többszólamú megszólaltatásban bomlik ki maradéktalanul, illetőleg egyszólamú megszólaltatása esetén is feltételezi az éneklők polifónián csiszolt halláskultúráját. Más szavakkal: a genfi zsoldárkönyv egyrészt megvalósította Kálvinnak az egyszólamú gyülekezeti éneklésre vonatkozó elképzeléseit, másrészt azonban, a szó mélyebb stílárius értelmében, túl is lépett azokon, hiszen már „in statu nascendi”, a születés pillanatában a többszólamúság stílusjegyeit viselte magán.

2) Van-e közvetett vagy közvetlen bizonyíték arra, hogy a többszólamú írás-olvasás több évszázados stílustörténeti folyamat eredményeként kikristályosodott játékszabályait, amelyeket a 13. századi Marchettus de Padovától

8 Gárdonyi Zoltán saját kifejezése egy 1982. március 2-án kelt levélben.

9 Sajnos, igaza volt: a *Református Egyház* című folyóirat még 1979-ben sem volt hajlandó közölni az énekeskönyv kérdéseivel foglalkozó írását.

10 A legutóbbi másfél-két év fejleményeiről lásd a Református Egyházzenei Munkaközössége gondozásában megjelent tanulmánykötetet: „... eleitől #ogva...”. Budapest 1993.

11 Lásd például a fent idézett Luther-korált, a hozzá hasonlók tucatjaival együtt.

12 Ugyan-vajon hogyan énekeltek őseink Huszár Gál 1560-as énekeskönyvének 12. zsoldárát? F vagy fisz volt-e az utolsó előtti dallamsor utolsó előtti hangja?

13 Genf 1562.

14 Lásd a genfi zsoldárkönyv megjelenése előtt másfél évtizeddel kibocsátott polifón zsoldárköteteit (1547, 1547, 1554), és *Le droit chemin de musique* című zeneelméleti értekezését (1550).

elkezdve, Johannes de Murisen és Franchinus Gafuriuson keresztül egészen a Kálvin-kortárs Nicola Vicentinóig bőséges, egybehangzó és egymást kölcsönösen kiegészítő tanúságok egész serege dokumentál,¹⁵ a 16. század közepén a genfi zsoltárookra is alkalmazták?

Igen, van.

Közvetett bizonyítéknak tekinthetők a polifón zsoltár-kompozíciók, Loys Bourgeois, majd röviddel utóbb Claude Goudimel, Pascal de l'Estocart, Claude le Jeune és mások tollából, amelyekben a 16. századra jellemző szórványossággal bár, de itt is, ott is, újra meg újra fölbukkannak az egyszólamú közlésből hiányzó módosítójelek. Fontos megfigyelés, hogy ezekben a darabokban az ellenszólamok maguk is a genfi zsoltárok stílus-idiómájában vannak megfogalmazva, „genfi dallammal kísérik a genfi dallamot”, vagyis visszamenőleg újra igazolják azok polifonikus fogantatását. Ha pedig adott formula sokszorosan diésszisszel jelentkezik adott kompozíció, mondjuk, diszkant-szólamában, akkor egyenesen fülsértő lenne ugyanazt a tenorban makacsul diésszisz nélkül énekelni. Így mondja a *Droit chemin de musique*-ben maga Bourgeois is, különbségtétel nélkül:

„On use de demi ton pour avoir plus douce melodie, et afin que chacune voix ou note puisse avoir dessus et dessous soy son harmonie: ce'dt a dire un accord melodieux, composé de divers sons, comme de tierces, quintes, sextes, octaves, etc. Ce qui ne se pourroit faire autrement.”

(Félhangot használunk, hogy a dallam édesebb legyen, és hogy mindegyik hang vagy kottafej fölött vagy alatt meglegyen a harmónia: azaz a különböző hangokból, úgymint tercekből, kvintekből, szextekből, oktávokból álló melodikus akkord. Ezt nem lehet másként csinálni.)

Azt az önmagában sem túl valószínűen csengő elképzelést pedig, amely szerint a genfi zsoltár dallama más volt egyszólamú és más volt többszólamú előadásban, közvetlenül cáfolja Claude Goudimel zsoltárelőszavának a következő két mondata:

„Nous avons adiousté au chant des Pseaumes, en ce petit volume, trois parties: non pas pour les induire a les chapteren de l'église, mais pour s'esjouir en Dieu particulièrement et a maisons. Ce qui ne doit estre trouvé mauvais, d'autantque le chant duquel on use en l'Eglise, demeure en son entier, comme s'il estoit seul.”¹⁶

(Csatoltunk a zsoltárok dallamához, e kis kötetben, három szólamot: nem azért, hogy azokat bevezessük a templomépületekbe, hanem hogy külön is örvendezzünk Istennek házaikban. Nem kell ezt rossznak tartani, minthogy az a dallam, amelyet a templomban használunk, a maga egészében ugyanúgy megmarad, mint hogyha egyedül lenne.)

15 A bővebb felsorolást és a részletesebb kifejtést lásd Gárdonyi Zoltán cikkében: „Szeljegyzetek a magyar református énekeskönyvhöz”, *Református Egyház XLIV* (1992) 200-203.

16 Mind a két dokumentumot Bernhard Smilde nyomán idézi: Hamar István: „Hasper az egyházi éneklésről”, in „... eleitől #ogva...”. 45.

Ez a két idézet, így együtt, közvetett bizonyítéknak talán több is, mint elég.

3) A közvetlen bizonyítékot a korabeli billentyűs-, de főleg lant-tabulatúrák szállítják, első helyen Adrian Le Roy 1552-es kötete,¹⁷ amely összesen huszonegy genfi zsoltár dallamát és intavolációját tartalmazza, a kérdéses helyeken kivétel nélkül mindenütt felemelt, kisszekundos váltóhangokkal. A közlés érdekessége, hogy a genfi dallamot, valószínűleg egy énekes közreműködésére számítva, külön sorban, menzurálnotációban is hozza, mégpedig módosítójelek nélkül. Így közvetlenül egymás alatt válik láthatóvá a genfi kottaszöveg, és annak Le Roy-féle olvasata.

Exultate justi in Domino

PSAUME XXXIII

1. Res- veil- lez vous chas- cun fi- del- le, Me- nez en
2. Car tou- te cho- se qu'il a di- te A es- té

Dieu joye or- en- droit. Lou- ange est tres se- ante &
fal- te promp- te- ment: L'o- be- is- sance aus- si su-

1. 3. p. 5

10 15

17 Ismerteti: Lantos Szabó István: „A genfi zsoltárdallamok értelmezése a lanttabulatúrák tükrében”, in „... eleitől #ogva...”, 29.

Karasszon Dezső

bel- le En la bou- che de l'hom- me droit:
 bi- te A es- té que le man- de- ment:

20 25

Sus la dou- ce har- pe Pen- due en es- char- pe
 Le con- seil, l'em- pri- se Des gens il de- bri- se.

30 35

Le Sei- gneur lou- ez: De luzz d'es- pi- net- tes.
 Et met à l'en- vers: Vai- nes & cas- sé- es

40 45

Sain- tes chan- son- net- tes A son nom jou- ez.
 Il rend les pen- sé- es Des peu- ples di- verr.

50 55

Két dolog egyszerre és egyformán hangsúlyos itt. Egyrészt a genfi dallamok egyszólamú előadásának egy lehetőségéről van szó, amelyhez a lant halk pengése csak egyfajta (igaz, gyönyörű, artisztikus) háttérrel, kísérettel szolgál, és ez a képlet többé-kevésbé a későbbi, vagy akár a jelenkori orgonakíséretes gyülekezeti éneklés analógiájaként értékelhető. Másrészt Le Roy publikációjának a dátuma kizárja azt, hogy módosításait bárki is utólagos változásnak, a genfi zsoltárok stílusát korrumpáló erőszaktételnek értelmezze, vagyis megerősíti a fönti Bourgeois-idézet tanúságát: a diézsizs a genfi zsoltárok stílusának szerves tartozéka.¹⁸

* * *

A református egyházzene a gondolatmenetem elején föltételezett, „gyanútlan” külső szemlélője, aki nyilván a Magyar Egyházzene legutóbbi számát, és Bereczky János írását is olvasta,¹⁹ most valószínűleg riadtan kérdezi: akkor hát a jelenlegi református egyházzeneszerek társadalma kettészakadt, a tojást a vékonyabbik és a vastagabbik végén feltörők, illetőleg a zsol-tárt diézsizzszal és diézsizs nélkül éneklők pártjára?

Szerencsére nem.

A Református Egyházzeneszerek Munkaközösségének elnöksége ez év február 5-én úgy határozott, hogy a lassanként egyre masszívabb többséget maga mögé sorakoztató „diézsizs-párti” véleményt nem próbálja meg valamiféle adminisztratív módszerrel, például egy zsinati döntés kieszközlésével érvényesíteni. Megelégszik a vélemények és véleménykülönbségek korrekt megismertetésével.²⁰ És türelmesen várja, hogy a probléma ilyen vagy olyan értelmű, de remélhetőleg végleges megoldásának az emberi feltételei megérlelődjenek.

---

18 Bárdos Lajos: *Modális harmóniák*. Budapest 1961. című könyvének olvastán is világos, mekkora tévedés a gregorián modalitás és az újabbkori, például 16. századi, mondjuk így, akkordikus modalitás közé egyenlőségjelet tenni.

19 Bereczky János: „Hiteles-e történetileg a genfi zsoltárok diézsizsokkal való éneklése?”, *Magyar Egyházzene I* (1993/94) 165-175.

20 Az elmúlt közel fél évszázadban éppen erre nem volt mód.